

„DOBA SMUTNJE“ PRIJE DOLASKA ROMANOVIH NA VLAST U CARSKOJ RUSIJI¹

U radu se analiziraju posljednje godine vladavine dinastije Rjurikoviča s naglaskom na Ivana IV. Groznog kao jednog od vladara koji je zbog svojih nepromišljenih poteza doveo svoju dinastiju, ali i samu državu, na rub propasti. Uslijed gašenja dinastije Rjurikoviča bilo je raznih pokušaja uzurpiranja vlasti. Prvi ju je uzurpirao Borisa Godunova, drugi, lažni potomci Ivana IV. te treći, boljari. Uz unutarnje probleme, vanjski problemi dolazili su iz Švedske i Poljske koje su nastojale uzeti dijelove ruskog teritorija i nametnuti svojeg vladara u Rusiji. Sve ove nedaće koje su se dogodile, a možemo ih kratko nazvati „dobom smutnje“, dovele su Rusiju do samog ruba opstanka.

Ključne riječi: Rusija, Rjurikoviči, Ivan IV. Grozni, „doba smutnje“, boljari, Romanovi

1. UVOD

Vrijeme nakon smrti Ivana IV. uvelo je Rusiju u doba nesigurne političke vlasti. Dinastija Romanov koja dolazi na vlast početkom 17. stoljeća i čijim dolaskom započinje mirnije razdoblje ruske povijesti, upravo je rezultat vremena nesigurnosti.

Cilj rada je analizirati događaje iz „razdoblja smutnje“ koji su rezultirali dolaskom na vlast obitelji Romanov. U prvom poglavlju rada objašnjena je posljednja etapa vladavine dinastije Rjurikoviča, pri čemu je prikazana karizmatička ličnost Ivana IV. Zatim je u drugom poglavlju opisano „doba pomutnje“, vrijeme unutarnjih sukoba nakon smrti Ivana IV., dolazak na vlast i vladavina Borisa Godunova te dodatno kompliciranje stanja nakon Godunovljeve smrti. Treće poglavlje bavi se samim okolnostima dolaska nove dinastije na vlast, čime započinje mirnije razdoblje ruske povijesti.

U radu je korištena knjiga autorice Vivian Green „Ludilo kraljeva“ koja jasno opisuje ludilo Ivana IV., koje u drugom dijelu vladavine dolazi do vrhunca. Korištena je i djelo „Romanovi 1613. – 1918.“ autora Simona Sebaga Montefiorea koja je dala jasan uvid u „doba smutnje“, ali i u okolnosti dolaska nove dinastije na vlast. Dodatno pojašnjenje razdoblja interregnuma između dvije dinastije nalazi se u knjizi „Istorija Rusije i SSSR-a“ Fuada Slipčevića i Alekse Bumbića.

---

1 Prilagođen autorov završni rad obranjen 2. rujna 2020. godine.

2. POSLJEDNJE GODINE VLADAVINE DINASTIJE RJURIKOVIČA

Ivan III. bio je izdanak kraljevske obitelji koja je potjecala od polumitskog skandinavskog princa Rjurika kojeg su 862. godine Slaveni pozvali da bude njihov vladar. Tako je Rjurik postao utemeljitelj prve ruske dinastije, dinastije Rjurikoviča.² Jedno od velikih dostignuća u afirmaciji i širenju buduće Rusije je u vremenu Ivana III. Vasiljeviča (1462. – 1505.) kada je tadašnja Moskovska kneževina zauzela Novgorodsku republiku i tako povećala svoju važnost na istoku Europe.³ U tom se razdoblju Ivan III. oslobađa plaćanja danka Zlatnoj Hordi budući da je posvađao kanove Kazana i Krima. Ekspanzionističkom vladavinom prema Litvi, Švedskoj i Poljskoj stvorio je žarišta sukoba koji su trajali na sjeveroistoku Europe još stoljećima, a sve u cilju dobivanja pristupa Baltičkom moru. Nakon ekspanzionističko-apsolutističke vladavine Ivana III. na vlast dolaze vladari koji su dodatno ojačali autokratski apsolutizam. Nasljednik Ivana III. je njegov sin Vasilije III. koji je vladao od 1505. do 1533 godine.⁴ Njegovu vladavinu obilježavaju borbe s Kazanskim kanatom koje je potpomagalo Osmansko Carstvo. Rusi su htjeli osvojiti i pokoriti Kazan zbog ruske trgovine s Istokom, a smatrali su kako im nije potreban posrednik u toj trgovini.⁵ Sigismund von Herberstein⁶ navodi kako je Vasilije „daleko ispred svih svjetskih vladara“, budući da je plemićima oduzeo njihova pretjerana bogatstva. Zatim, govori o tome kako se kneževa vlast poštivala na način da se nije propitkivalo ono što je knez rekao ili što je učinio jer se smatralo kako Vasilije to što radi, radi zbog Božje volje.⁷ No cara je mučio problem nasljedstva, budući da njegova žena Solomnija Saburova nije imala djece. To otvara mogućnost da ga naslijede braća što bi u narednim naraštajima moglo biti potencijalno izvorište sukoba. Tako je svoju suprugu Solomniju smjestio u samostan te se oženio Jelenom Glinskom. Godine 1530. nova supruga rodila mu je sina Ivana.⁸

2.1. IVAN IV. GROZNI NA VLASTI

Nakon neočekivane smrti cara Vasilija III., na vlast dolazi njegov trogodišnji sin Ivan IV. Vasiljevič. Regentica mu je bila njegova majka, Jelena (Elena) Glinska, podrijetlom iz litavske obitelji. Već pred kraj vladavine Vasilija III. boljari su nastojali povratiti svoja dobra koja su im bila oduzeta. Svoju poziciju dodatno su osnažili nakon nerazjašnjene Jelenine smrti, 1538. godine.⁹ Tako je počela borba za vlast među visokim plemstvom, boljarima, knezovima koji su svaki za sebe željeli dio vlasti. Željeli su Rusiju sa staleškim poretkom, protivno dotadašnjoj politici. Njihove su borbe dovele do anarhije u zemlji te je narod tražio spas u autokraciji, odnosno u Ivanu IV. koji se okrunio sa svojih 17 godina.¹⁰ Kao dijete, Ivan je bio pogođen prvo smrću majke pa događajima na dvoru i sukobima za vlast, tako da se razvio u nepredvidivu i kapricioznu osobu sklonu hirovitim postupcima.¹¹ Riječi koje je Ivan, navodno, rekao jednom knezu mogu donekle pružiti uvid u njegov život nakon smrti

2 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 39.

3 Povijest svijeta (od početka do danas) 1990: 447.

4 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 401–402; 406.

5 B. GREKOV - M. BRANDT 1962: 654–655.

6 Ivan Žigmund (Sigismund) von Herberstein austrijski je diplomant, koji je svoja putovanja u Rusiju opisao u knjizi *Opažanja u prilikama u Rusiji iz 1549. godine*. To je ujedno jedno od prvih djela o Rusiji i ruskoj povijesti. *Ivan Žigmund Herberstein* – <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25088> (pregledano 15. 12. 2021.)

7 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 406.

8 B. GREKOV - M. BRANDT 1962: 655–656.

9 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 408–411.

10 Velika ilustrirana povijest svijeta 11 1977: 1454–1600, 5017–5018.

11 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 39.

majke, a prije dolaska na vlast. Naime, Ivan govori kako su on i njegov brat Jurij bili siročad, prepušteni sami sebi. Njihovi ih podanici nisu slušali i donosili su vlastite odluke, koje su mogle i naštetiti carstvu jer je u tom vremenu ono bilo bez snažne ruke vladara. Ivan navodi kako su podanici prema njima postupali kao da su stranci ili prosjaci, bivajući često u oskudici, bez hrane i adekvatne odjeće. Upravo su ta poniženja iz djetinjstva ostavila su traga na mladom čovjeku. Isto tako izvori govore o tome kako je Ivan bio nestašno i devijantno dijete. Uživao je u nanošenju boli pa je tako nanosio bol životinjama i često lutao ulicama praveći nepodopštine, no unatoč tome bio je i pametno dijete koje je uživalo čitajući djela o ruskoj povijesti.¹²

2.2. PREUZIMANJE VLASTI I REFORME U DRŽAVI

Godine 1547. Ivan IV. prilikom svečane krunidbe uzima titulu „cara i samodršca“ te kreće u potragu za ženom budući da je bila tradicija careva da po dolasku na vlast vlastitom voljom odaberu suprugu u cilju učvršćivanja svog vladarskog položaja, rasta ugleda među narodom te smanjivanja moći neistomišljenika. U izboru od oko petsto djevojaka Ivan je odabrao Anastaziju Romanovu Zaharin. Razna su tumačenja zašto se baš Anastazija odabrala za buduću caricu, ali ona je već otprije bila bliska s Ivanom. Mogući razlog je i to što su njezini preci bili su iz redova boljara. No, zanimljivo je kako je njezin otac Roman, iako je umro mlad, dao ime Romanovičima te kasnije dinastiji Romanov. Tako će Anastazija Romanova biti prateta budućeg cara Mihajla I. Romanova.¹³

Iako su boljari bili velika ugroza vladavini novoga cara, očekivalo se da će Ivan nastojati minorizirati njihov utjecaj krenuvši s reformama, i to prvo s reformom javne administracije u svrhu pridobivanja potpore naroda. On je zastarjeli sustav u kome su upravitelji imali pravo zadržati jedan dio doprinosa koje je plaćalo lokalno stanovništvo, zamijenio izravnim uplaćivanjem u središnju državnu blagajnu i na taj je način doskočio zloupotrebi položaja upravitelja. Takva reforma jedan je od naznaka državne organizacije i prvi vjesnik rađanja moderne ruske države. Nadalje, nakon aneksije Novgoroda, ukinut je posrednik koji je sprečavao rusku trgovinu sa Zapadom, prvenstveno s gradovima njemačke Hanzeatske lige. Željeni uspjeh ipak nije postignut jer je centralna vlast snažno kontrolirala proizvodnju i trgovanje. Ipak suradnja s Engleskom djelomično je smanjila negativan trend u gospodarstvu.¹⁴ Upravo je u Engleskoj osnovano 1555. godine *Rusko trgovačko poduzeće*,¹⁵ koje je bilo posrednik u izvozu krzna, konoplje i građevinskog drveta. Iz Engleske Rusija je uvozila razne manufakturne proizvode. U ovom vremenu trgovačke veze uspostavljaju se i s Nizozemskom.¹⁶

2.3. EKSPANZIONISTIČKA POLITIKA

Ivan IV. vodio je i ekspanzionističku politiku pa je tako do 1556. godine „poveo prema jugoistoku kršćansko-pravoslavni križarski pohod“¹⁷ protiv muslimanskih tatarskih kanata. Osvojio je Kazanski (1552.) i Astrahanski (1556.) kanat te tako uspostavio kontrolu nad prometom u središnjoj Aziji. Osim središnje Azije, na sjeveru je uspostavljena kolonizacija Sibira koja je rezultirala rastom

12 V. GREEN 2006: 171.

13 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 40.

14 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 408–411.

15 V. GREEN 2006: 171.

16 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 57.

17 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 40.

industrijske aktivnosti u polju rudarstva i metalurgije. Nesuglasice sa svojim savjetnicima izašle su na vidjelo nakon neuspješne ofenzive na područje poljsko-litavskog saveza te nakon odustajanja od napada na Krimski kanat na jugu. Razlog odustajanja od napada je opasnost od Osmanskog Carstva budući da bi se tada Ivanova država našla u neposrednom doticaju s Osmanlijama.¹⁸ Ubrzo nakon toga car se razbolio, a Anastazijin brat Nikita Romanovič, koji će kasnije u vremenu Ivanovog sina voditi državu, nastojao je uvjeriti boljare i dvorjane da prisegnu na vjernost Ivanovom sinu, tada još dojenčetu, što oni odbijaju. Nakon što se Ivan IV. oporavio, nastojao se riješiti izdajnika.¹⁹ Idealna prilika za rješavanje svojih izdajnika dogodila se 1560. godine, kada umire njegova supruga Anastazija Romanova Zaharin. Za smrt supruge Ivan je okrivio svoje savjetnike: dvorskog kapelana Silvestra i komornika Alekseja Adaševa. Tako je savjetnik Adašev smješten u zatvor, dok je Silvestar izgnan iz zemlje. Nakon ovog događaja s dvojicom njegovih najistaknutijih savjetnika, dolazi do izražaja apsolutna vlast u rukama cara.²⁰

Ti događaji, koji su se odigrali dok je bio bolestan, učvrstili su njegovu odlučnost da se suprotstavi svakoj naznaci opiranja njegovoj volji. Izvori navode kako je „tada cara obuzelo, nešto kao strašna oluja, zbog koje je bio izvan sebe“.²¹ Njegovu razum i njegova mudrost postala je narav „divlje zvijeri“. Bio je i protiv boljara za koje je smatrao kako su njegovi neprijatelji, a samim tim i neprijatelji ruskog naroda.²² Zatim je stvorio odjeljenje odanih plemića koji su bili smješteni na zemlji koja je prethodno oduzeta boljarima, tzv. *opričnina* ili „izuzeta zemlja“. Na taj način je car oko sebe okupio odane ljude koji su bezrezervno podržavali način na koji car vlada tako da je on mogao vladati neovisno o boljarima. Broj članova *opričnine* naglo je rastao do te mjere da je u jednom trenutku dosegnuo broj od oko šest tisuća ljudi, ljudi pomoću kojih je Ivan IV. uveo strahovladu i teror. Dakle, *opričnici* su represivna policija koja je nastojala očuvati takvu vladavinu.²³ No, o podvojenosti njegove ličnosti govori to da je car često, nakon što bi dao neku osobu mučiti i ubiti, pokajnički udarao glavom o zid te se molio za te osobe tražeći oprost od Boga.²⁴

2.4. POČETAK KRIZE U RUSIJI

Razdjeljivanje zemlje odanim *opričnicima*, raseljavanje imućnih boljara, zatim nasilje uzrokovano represijom *opričnika* rezultiralo je pustošenjem središnje Rusije i pada zemlje u krizu. Zemlju je zahvatila kriza radne snage i kriza poljoprivredne proizvodnje, uzrokovana vanjskim ratovima, kojima se nastojalo doskočiti gurnuvši seljake u kmetstvo.²⁵ Mnogi autori koji se bave proučavanjem vladavine Ivana IV. govore da je to vrijeme općenitog gubitka slobode, plemići sve više postaju vezani za svoju službu (sve dok se u narednom periodu ne preobrazu u činovnički aparat države), a seljaci i njihovi potomci postaju sve više žrtvama procesa propadanja svog položaja koji su stekli u vremenu Kijevske Rusije. Tako da je kao rezultat tog propadanja bio porezni pritisak, koji je za cilj imao namaknuti sredstva za vojsku i državno činovništvo, a na taj način dodatno se osiromašilo

18 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 408–411.

19 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 41.

20 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 409–411; 644.

21 V. GREEN 2006: 172–173.

22 V. GREEN 2006: 172–173.

23 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 409–411; 644.

24 V. GREEN 2006: 174.

25 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 409–411; 644.

seljaštvo i potaknulo stvaranje kmetstva.²⁶ Sedamdesetih godina 16. stoljeća dolazi do ublažavanja careve politike čime boljarim dio konfiscirane imovine biva vraćen kako bi se smanjile štetne posljedice u poljoprivrednoj proizvodnji. Tako je za vrijeme Ivana IV. položaj boljara oslabljen, ali ne i obezvrijeđen.²⁷

Povrh gospodarske nestabilnosti, atmosfera terora koju je uveo Ivan IV. dovela je i do pitanja njegovih nasljednika i samog opstanka dinastije Rjurikoviča. Iz braka s Anastazijom imao je sina Ivana za kojega se mislilo da će biti njegov nasljednik, međutim događaji koji su uslijedili pokazali su suprotno. Drugi sin Fjodor imao je zdravstvene probleme pa je samim tim njegova pozicija za nasljednika bila dosta oslabljena. Car se nije mogao osloniti samo na jednog sina kao nasljednika stoga je bilo važno da se ponovo oženi.²⁸ Nalik je to engleskom kralju Henriku VIII. koji je također tražio suprugu koja bi mu rodila nasljednika i kako nakon njegove smrti zemlju ne bi preuzela neka tuđinska dinastija, ali i kako sama njegova dinastija ne bi izumrla. Tako da je Henrik VIII. tek nakon trećeg braka sa Jane Seymour dobio nasljednika, budućeg kralja Edwarda VI.²⁹ Ivan IV. je razmišljao čak i da bi za ženu uzeo princezu iz Švedske i Poljske kako bi zasjeo i na njihovo prijestolje, no to se nije ostvarilo. Tako da je Ivan promijenio ukupno osam žena, neke su bile otrovane, neke ubijene čak i prema njegovu napatku. Nakon smrti žene Marije 1569. godine obrušio se na sve: rezao je noseve i genitalije svima onima za koje je smatrao da bi mogli biti umiješani u smrt njegove druge supruge. Sa svojim *opričnicima* obrušio se na stanovnike gradova Novgorod i Tver čije je stanovništvo dao mučiti i potom ubiti.³⁰ Prkosio je i Pravoslavnoj Crkvi time što se oženio s Anom Vasilčikovom, ne obazirući se na upozorenja Crkve kako bi trebao dobiti neku vrstu njihovog blagoslova.³¹ Godine 1580. oženio je Mariju Fedorovnu Nagaju koja mu je rodila sina Dimitrija, no sljedeće godine u naletu bijesa ubio je najstarijeg sina Ivana. Ubio ga je jer je sin Ivan došao po očevo objašnjenje i razlog zašto je njegovu trudnu ženu Elenu udario štapom, a razlog je bila navodna nedolična odjevenost. Elena je nakon careva postupka izgubila dijete, a ovaj je pobjesnio i smrtno ranio prijestolonasljednika nakon čega je pao u depresiju zbog svog nedjela. Rusija je sada bila ne samo u popriličnom gospodarskom rasulu, već se postavljalo i pitanje nasljednika cara Ivana IV.³²

Često se Ivanu IV. pripisuje naziv „Grozni“. Taj naziv dobio je nakon prvog pojavljivanja po stupanju na vlast, kada bilo jasno kako Ivan IV. neće pratiti politiku svog oca Vasilija III. i svog djeda Ivana III. Značenje naziva „Grozni“ dolazi od ruske riječi „Грозный“ („Groznyy“), a što prevedeno na hrvatski jezik znači „strašni“, odnosno „onaj koji izaziva strah i užas“.³³ Taj užas i sijanje straha počeli su nakon njegove bolesti 1553. godine, a poglavito nakon smrti njegove žene Anastazije 1560. godine kada je vladao Rusijom kao poremećena i bipolarna osoba. Događaji iz djetinjstva samo su pospješili njegovu ludost i njegove postupke pa je od jednog sposobnog i pametnog državnika postao okrutni tiranin.³⁴

26 Povijest 11. Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće) 2008: 82.

27 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 411; 644.

28 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 41–42.

29 Velika ilustrirana povijest svijeta 11 1977: 1454–1600; 4909–4910.

30 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 41–42.

31 V. GREEN 2006: 174.

32 V. GREEN 2006: 175.

33 Povijest 11. Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće) 2008: 77.

34 V. GREEN 2006: 176.

3. „DOBA SMUTNJE“ NAKON IVANA IV. GROZNOG

Car Ivan IV. Vasiljevič umire 1584. godine, a pitanje nasljednika i dalje ostaje otvoreno jer car ubija vlastitog sina Ivana kojem je pripadalo to pravo. Drugi sin Fjodor bio je psihički i fizički bolestan, a treći sin Dimitrij bio je četverogodišnjak. Odluka je bila da nasljednik bude Fjodor iako je imao zdravstvenih smetnji za što se borio njegov ujak Nikita Romanovič koji je nastojao upravo preko Fjodora uspostaviti svoju vladavinu. Upravo vrijeme nakon smrti Ivana IV. kada se Rusija, osim u gospodarskim, našla i u prijestolonasljednim borbama nazivamo „dobom smutnje“. Fjodor I., po dolasku na vlast, predao je upravljanje državom upravo Nikiti, koji je vladao godinu dana, točnije do svoje smrti 1585. godine. Potom je Fjodor predao vlast *opričniku* Borisu Godunovu koji je vladao kao regent do Fjodorove smrti, 1598. godine. Nakon Fjodora opet se pojavilo pitanje nasljednika s obzirom na to car nije imao sinova, a njegov mlađi brat Dimitrij proglašen je umrlim.³⁵ Dimitrij je bolovao od epilepsije te je rečeno kako je preminuo od ubodne rane na vratu koju si je zadao tijekom epileptičnog napada. Iako priča ima dosta nelogičnosti i nema dokaza za takvo što, smatra se kako je Dimitrij ili bio sklonjen na sigurno mjesto ili da ga je upravo Boris Godunov ubio. Smrću Fjodora I. nestala je moskovska grana dinastije Rjurikoviča.³⁶

3.1. BORIS GODUNOV

Nakon smrti posljednjeg Rjurikoviča ostalo je upražnjeno carsko mjesto, a isticala su se dva kandidata. Prvi kandidat za prijestolje je bio sin Nikite Romanoviča, Fjodor Nikitič Romanov koji je na temelju očevog utjecaja stekao veliki ugled u društvu. Oženio se Ksenijom Šestovovom s kojom je imao šestero djece od kojih su preživjeli jedino kći i sin – budući car Mihajlo Romanov. Drugi kandidat bio je Boris Godunov koji je bio regent Fjodoru I.³⁷ On je imao potporu crkve, a činio se kao dobar izbor jer je već ranije pokazao umijeće vođenja države i rukovođenja vojskom.³⁸ Tako je zemaljski sabor,³⁹ protivno plemićkim krugovima koji su ga držali odgovornim za smrt prijestolonasljednika Dimitrija, izabrao upravo Godunova kao novog cara 1598. godine. Boris Godunov bio je potomak tatarskih plemića koji su bježali iz Zlatne Horde u vremenu moskovskog kneza Ivana Daniloviča Kalite u 14. stoljeću.⁴⁰

Prvi pretendent na prijestolje, Fjodor Romanov, u početku je čak i podržao imenovanje Borisa Godunova novim carem, no kasnije se ipak okrenuo protiv njega. Fjodor je potpirivao sve češće glasine da je Dimitrij, sin Ivana IV., pobjegao, smješten na sigurno i živ. Tako se 1600. godine Godunov sukobio s Fjodorom i njegovom braćom tako da ih je optužio za veleizdaju. Njihove slugе morale su svjedočiti protiv njih te su navodili kako su se Fjodor i njegova braća bavila vradžbinama i vještičarenjem. Kao kaznu, Godunov im je spalio jednu od palača, konfiscirao posjede te iste protjerao na sjever zemlje. Kako bi dodatno osigurao svoju vlast i onemogućio Fjodora Romanova da ikada postane car zaredio ga je pod imenom Filaret. Čak je i njegovu ženu Kseniju Šestovovu učinio monahinjom

35 Povijest 9. Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 411.

36 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 43.

37 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 42–43.

38 Povijest 9: Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 411.

39 Zemaljski sabor (*Zemski sabor*) – dio vlasti u kome se nalaze virilisti, tj. crkveni dostojanstvenici te plemići kao protuteža crkvenjacima. Sabor je imao veliku prevagu u odlučivanju u vremenu kada je carsko prijestolje upražnjeno. Velika ilustrirana povijest svijeta 11 1977: 1454–1600; 5504–5505.

40 Povijest 11. Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće) 2008: 84.

Martom. Ostala braća (osim Ivana Romanova) su ubijena ili su umrli pod nerazjašnjenim okolnostima, dok je Fjodorov sin Mihajlo Romanov upućen u selo Bjelozersk. Pitanje koje se nameće jest zašto Godunov, sada kada je imao priliku, nije ubio sve Romanove i tako osigurao sebi nesmetanu vladavinu. Razlog možemo tražiti u tome što su Romanovi bili ženidbenim vezama već uvelike povezani sa prethodnom dinastijom Rjurikovič tako da Godunov nije želio da misteriozno nestanu svi članovi jedne loze jer bi to bilo vrlo očito, a osim toga kao stalni teret mu je bila nerazjašnjena sudbina prijestolonasljednika Dimitrija i Godunovljeva moguća umiješanost u Dimitrijeve misteriozni nestanak.⁴¹ Osim toga Godunov nije pripadao staroj plemićkoj lozi pa ne čudi što su mnogi nastojali ugroziti njegovu vladavinu i na vlast postaviti upravo neku osobu iz te stare plemićke loze. Tako je on uklonio s dvora sve one za koje je mislio da bi mu mogli biti ugroza vladavine, poput Filareta.⁴²

Boris Godunov, često nazivan i „velikim štitonošom i namjesnikom“, vladao je Rusijom skoro deset godina s velikim ovlastima. U svojoj vladavini pokazao se kao izuzetno sposoban i vješt vladar nastojeći nastaviti centralizacijsku politiku Ivana IV. Godine 1589. dogovorio je kod carigradskog patrijarha da se u Moskvi utemelji patrijaršija te je na položaj patrijarha postavio sebi odanog čovjeka.⁴³ Daljnja Godunovljeva vladavina bila je obilježena borbama sa Švedskom i Poljskom te nastavkom politike smanjenja utjecaja boljara koji su se često bunili i koji su ga na kraju uspjeli zbaciti s vlasti. Sa Švedskom je zaratio zbog izlaska na Baltik jer bi izlaskom na Baltik Rusija mogla ostvariti bolje veze sa središnjim europskim državama. Do 1595. godine Rusiji je pripojio zemlje na obali Finskog zaljeva i Ladoškog jezera, no svakako je njegovo najveće postignuće osvajanje Sibirskoga kanata. Zatim, kako bi pridobio sitno i srednje plemstvo protiv boljara, donio je zakon kojim su se odbjegli kmetovi morali vratiti svome gospodaru. Donio je i zakon koji je štitio sitne i srednje zemljoposjednike od veleposjednika te je u njihovu obostranu korist, a na štetu kmetova uveo još veće vezivanje kmetova za zemlju.⁴⁴

Prilike u zemlji, od 1601. do 1603. godine, bile su loše: Rusija je gladovala. Seosko stanovništvo i siromašno građanstvo koje nije bilo u mogućnosti nabaviti hranu za objed, nerijetko su jeli travu i brezovu koru. Razlog nemogućnosti nabavke hrane leži u tome što su trgovci robu prodavali po izrazito visokim cijenama. Kako bi smanjio glad Godunov je uveo davanje žita iz državnih rezervi, no to nije bilo dovoljno za sve seljake i često nije došlo do onih kojima je bilo najpotrebnije. Tada dolazi i do izbijanja raznih epidemija koje su narušile i zdravlje samoga cara. Osim bolesti, njegovu vladavinu ugrozio je slabi autoritet u zemlji, a ponajviše pojava lažnih Dimitrija koji su poljuljali njegovu vladavinu.⁴⁵

3.2. PRODUBLJIVANJE KRIZE I POJAVA LAŽNIH DIMITRIJA

Početak 17. stoljeća dolazi do raznih glasina vezano za Dimitrija, sina Ivana IV. za kojeg se smatralo da je preminuo. Govorilo se kako je Dimitrije sklonjen u Poljsku gdje je i odrastao, a sada kao odrastao muškarac želi preuzeti carski naslov koji mu pripada. Podršku je dobio od poljskog kralja Sigismunda III. Vase, visokoga boljarskog plemstva i Katoličke crkve.⁴⁶ Katoličku crkvu dobio je na svoju stranu zato što je obećao kako će rusko stanovništvo pokatoličiti i staviti pod crkveno vrhovništvo

41 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 43–44.

42 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 60.

43 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 60.

44 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 61.

45 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 62.

46 Povijest 9: Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 411.

pape.⁴⁷ Brojno osiromašeno poljsko plemstvo također je podupiralo lažnog Dimitrija jer su se nadali da će u vremenu njegove vladavine pronaći bolji život u Rusiji. Pojedini autori tvrde da se ovdje radi o svojevrsnom poljskom kolonijalizmu.⁴⁸ Gotovo je sigurno kako taj Dimitrij nije bio pravi prijestolonasljednik, no ni danas nitko ne zna njegov pravi identitet. Moguće kako je taj Dimitrij bio odgajan tako da mu je od malena bilo usađivano mišljenje da je prijestolonasljednik pa onda otud dolazi njegovo samopouzdanje i vjera kako je carski naslov baš njegov.⁴⁹ U međuvremenu umire Godunov, a njegov sin Fjodor II. Borisovič nije bio toliko jak da se obrani od lažnog Dimitrija, a kasnije je i ubijen.⁵⁰ Lažni Dimitrij je 1604. godine zajedno s oko 4 000 Poljaka krenuo prema Moskvi. Njegova je vojska često išla šumskim putevima kako se ne bi izravno sukobila sa carskom vojskom pa je to možda razlog njegovog brzog osvajanja gradova. Prvu je pobjedu lažni Dimitrij ostvario u jednoj pograničnoj utvrdi gdje se dogovorio sa stanovnicima o njihovoj potpori tako da je prva pobjeda prošla bez borbe. Zanimljivost je način na koji su se stanovnici ophodili s njim nakon što su postigli kompromis. Stanovnici tog mjesta su Dimitriju u znak gostoprimstva donijeli tradicionalne ruske darove – kruh i sol. Nadalje, lažni Dimitrij došao je u mjesto Černigov (u današnjoj sjevernoj Ukrajini) u kome su se stanovnici već predali kada je Dimitrij bio na udaljenosti od 15 kilometara od njihovog mjesta. Carski general Basmanov kada je vidio nadiruću Dimitrijevu vojsku, nastojao je ojačati Novgorod kako bi spriječio dolazak neprijatelja u prijestolnicu. Svi su pokušaji bili bezuspješni jer su gradovi jedan po jedan pružali potporu lažnom Dimitriju.⁵¹ Dalje prema Moskvi u dijelu današnje Ukrajine zatekao je pobunu seljaka i obećavši im rješenje njihovog pitanja, iste je pridobio uz sebe. Kasnije je čak i carska vojska stala na stranu lažnog Dimitrija.⁵² „Oživljenje“ Dimitrija narod je prihvatio sa oduševljenjem i smatrao je to jednim od „Kristovih čudesa“.⁵³ Lažni Dimitrij okrunio se ruskim carem 1605. godine, a čak ga je i supruga Ivana IV., odnosno majka pravog Dimitrija, prihvatila kao vlastitog sina. S obzirom na to da mu je Poljska pomogla, s njom je njegovao prijateljske odnose nastojeći pomiriti pravoslavce i katolike. Čak se i oženio kćerkom Sigismunda III. Vase, Marinom Mniszech.⁵⁴ Seljaci koji su ga podržali nisu dobili ništa, a Poljaci koji su s njim pobjedonosno ušli u Moskvu, ponašali su se kao osvajači. Velike svote novca iz carske riznice slao je u Poljsku.⁵⁵

Takvo postupanje koje je išlo na štetu Rusije zasmetalo je boljarima na čelu s generalom Vasilijem Šujskim pa su 1606. godine ubili cara i njegove poljske pristaše. Tijelo lažnog Dimitrija bilo je javno izloženo i masakrirano kao opomena za buduće generacije. Šujski je proglašen carem kao Vasilije IV.⁵⁶ Vasilije Šujski je bio pripadnik druge, sporedne, grane Rjurikoviča. Razlog proglašenja generala Šujskog carem bio je taj što je Fjodor Romanov (tj. Filaret) bio monah. Njegov brat Ivan Romanov nije bio omiljen, a sin Mihajlo bio je premlad. Nakon proglašenja Vasilija IV. carem, Filaret je postao patrijarh Pravoslavne crkve.⁵⁷ Pred novim carem, Vasilijem IV., bili su brojni državni problemi. Najbogatiji plemići uzimali su sve više zemlje i sve više se bogatili na štetu sitnog i srednjeg

47 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 63.

48 Povijest 11. Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće) 2008: 62.

49 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 44.

50 Povijest 9: Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 411.

51 C. DUNNING, 2001: 143–147.

52 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 63.

53 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 44–45.

54 Povijest 9: Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 411.

55 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 64.

56 Povijest 9: Počeci novoga doba (16. stoljeće) 2008: 411.

57 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 45.

plemstva, a kmetovi su bili nasilno vraćani svojim gospodarima sukladno Godunovljevu zakonu. Tako je krajem 1606. godine podignut veliki seljački ustanak, kome su se priključili i neki članovi srednjeg plemstva. Na čelu ustanka bio je Ivan Bolotnjikov koji se pokazao kao vrstan poznavalac rukovođenja vojskom; gdje god je došao uspio je poraziti carsku vojsku. Došavši pred Moskvu, rekao je seljacima da uništavaju boljare i obećao im je da će dobiti zemlju koju bi prethodno oduzeo plemićima. Upravo se to nije sviđjelo plemićima koji su ga dotad podržavali te su ga iz tog razloga napustili i vratili se na stranu Vasilija IV. Bolotnjikovljeva vojska je slijedeće godine doživjela poraz te su ustanici otpremljeni na sjever. Ovaj ustanak nije bio jedini koji se dogodio u vremenu vlasti Vasilija IV., no svi su oni uspješno riješeni te se vlast Vasilija Šujskog činila relativno stabilnom.⁵⁸

3.3. VRHUNAC SUKOBA S POLJSKOM

Nakon „oživljenja“ Dimitrija u narodno vjerovanje su se uvukli razni mitovi o tome kako je jedan član moskovske grane dinastije Rjurikoviča ipak negdje živ. Tako da su se mnogi, ponukani tim pričama, predstavljali da su upravo oni sinovi ili unuci Ivana IV., no najveće zanimanje izazvao je tajanstveni drugi lažni Dimitrij. On se oženio Marinom Mniszzech, suprugom prvog lažnog Dimitrija, i nastojao je na taj način priskrbiti sebi prijestolje. Zatim je napao Moskvu 1608. godine i cara Vasilija Šujskog koji je zatražio pomoć od švedskog kralja Karla IX. koji je u međuvremenu zauzeo Novgorod. Stanovnici toga grada, imajući na umu djelo Ivana IV. Groznog, su s oduševljenjem prihvatili Šveđane. Drugi je lažni Dimitrij nakon neuspjelog puča pobjegao, ali je u međuvremenu supruga drugog lažnog Dimitrija, Marina, rodila sina koji je bio mogući pretendent na prijestolje, no naposljetku su oboje pobjegli na jug.⁵⁹

Poljski kralj Sigismund III. Vasa smatrajući da bi trebao obuzdati svoju suparnicu na Baltiku, Švedsku, ušao je u rat te opsjeo Smolensk. Otud je Sigismund uspostavio vezu s onima koji su podržavali drugog lažnog Dimitrija. Godine 1610. dogovorio se s boljarima da se za cara imenuje Vladislav, a zauzvrat bi Vladislav ostavio onakav moskovski državni poredak kakav je zatekao. Nakon tog dogovora bilo je potrebno svrgnuti Vasilija IV. i njegove pomagače Šveđane. Sukobili su se u blizini mjesta Klušina pri čemu je švedska vojska brzo napustila Vasilija te je stala uz Poljake koji su tada pobijedili ruskog cara. Godine 1610. svrgnut je Vasilije Šujski, a privremenu je vlast preuzela boljarska uprava sastavljena od sedam boljara iz najstarijih i najuzornijih obitelji. U međuvremenu, patrijarh Filaret zarobljen je u poljskom zatvoru. Nakon nekog vremena boljarska uprava podržala je poljskog kraljevića Vladislava, sina Sigismunda III., da bude ruski car. Zahtijevali su od njega da prihvati pravoslavnu vjeru što je Sigismund odbio. U jesen 1610. godine poljska je vojska na čelu s Vladislavom tijekom noći ušla u Moskvu. Vladislavova vlast potrajala je dvije godine, a tijekom te je dvije godine carska riznica dodatno opustošena, ponovo se pojavila glad, ruska područja pod Poljacima postajala su sve veća i Rusiji je prijetila opasnost za opstanak države.⁶⁰

Poglavar Pravoslavne crkve, patrijarh Hermogen, ne želeći imati katoličkog cara, pozvao je na okupljanje nacije i na opću mobilizaciju za sveti prat protiv tuđinaca, odnosno protiv Poljske i Švedske. Pozivu patrijarha Hermogena koji je pak svoj poziv platio glavom, odazvali su se domoljubi iz Nižnjeg Novgoroda. Godinu dana nakon poziva uputili su se u Moskvu koju su držali Poljaci, ali je nisu uspjeli osvojiti. Nešto kasnije, iste godine ponovo se oformila vojska na čelu s plemićem Dimitrijem Požarskim i Kuzmom

58 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 65–66.

59 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 45–46.

60 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 68–69.

Minjinim, vladarom Novgoroda, koji su također pozivali ljude na borbu protiv tuđinske vlasti.⁶¹ Tako je u proljeće 1612. godine ponovno krenula vojska prema Moskvi. U oslobodilačkoj su vojsci osim Rusa bili su i Tatari te stanovnici drugih gradova koji su davali i novčanu pomoć za realizaciju cilja. U međuvremenu su ustanak digli i stanovnici Moskve (koji su bili pod Poljacima). Krajem kolovoza iste godine dogodio se konačni obračun, a posljednja se četa poljske vojske predala 26. listopada 1612. godine čime je završio građanski rat.⁶²

4. DOLAZAK NA VLAST DINASTIJE ROMANOV

Nakon građanskog rata koji je zahvatio Rusiju i nakon predaje Poljaka, ostalo je i dalje pitanje tko će naslijediti carsko prijestolje. Tako je sazvan Zemaljski sabor koji je trebao riješiti to pitanje.⁶³ Zemaljski sabor možemo okarakterizirati kao „staleško“ predstavništvo jer u njemu sjede crkvenjaci i plemići, dok seljačko stanovništvo i građanstvo tada još nisu imali predstavnika, iako u Rusiji nema staleža u pravom smislu te riječi, budući da su to nastojali moskovski kneževi spriječiti, za razliku od Francuske. Saborom su se carevi često koristili u svrhu učvršćenja svoje vlasti. Važno je za naglasiti kako Zemaljski sabor gubi na značenju obrnuto proporcionalno povećanju snage careve vlasti i poboljšanju stanja u državi.⁶⁴

Bilo je raznih ideja tko bi mogao upotpuniti upražnjeno carsko mjesto. Nakon dugog razmišljanja, odlučeno je kako će to ipak biti Mihajlo Romanov. Razlog odabira leži u činjenici da je on bio nećak posljednjeg zakonitog cara, a i sama činjenica kako mu je otac Filaret u zatočeništvu u Poljskoj značila je da je on samostalna osoba i da nije ni pod čijim utjecajem. S druge je strane, njegovo imenovanje osporavano budući da je bio premlad. No, njegovi rođaci Fjodor Šeremetjev i knez Dmitrij Čerkaski upravo su agitirali za njega kod velikodostojnika, pa su uvelike i oni zaslužni za njegovo imenovanje. Smatrali su kako će s njim lako moći manipulirati i da će Mihajlo biti samo njihova marioneta. Krajem veljače 1613. godine jednoglasnom odlukom podržano je imenovanje Mihajla Fjodoroviča Romanova carem Rusije.⁶⁵

5. ZAKLJUČAK

Za nastanak „doba smutnje“ koje je pogodilo Rusiju zaslužan je Ivan IV. Grozni. Drugi dio njegove vladavine obilježio je sukob s neistomišljenicima, sukob s boljarima te u konačnici sukob s vlastitim sinom, nasljednikom carske titule, kojega je u svom hirovitom stanju ubio. To su glavne okolnosti nastanka razdoblja u kome je Rusija bila osuđena na borbe oko prijestolja te na gospodarsku krizu.

Borbe oko prijestolja vodile su se od vremena regentstva Borisa Godunova koji je nastojao, kasnije kao samostalni vladar, utemeljiti vlastitu dinastiju te povesti Rusiju putem modernizacije i izlaska iz sukoba. Mnogi čimbenici doveli su do toga da on to ne uspije, prvo boljari koji nisu bili oduševljeni njegovim izborom, zatim je tu pojava gladi i neimaštine, ali i javljanje lažnih nasljednika Ivana IV.

---

61 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 45–47.

62 F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ 1963: 69–70.

63 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 47–48.

64 Velika ilustrirana povijest svijeta 12 1977: 1600–1714; 5505.

65 S. SEBAG MONTEFIORE 2019: 47–48.

Nakon smrti Godunova zemlja biva ostavljena u još težem stanju, koje su i dalje pogoršavali mogući pretendenti (koje je podupirala Poljska) i koji su dodatno opustošili carsku riznicu. Veliki vanjskopolitički problem bila je na sjeveru Švedska i na zapadu Poljska, koje su nastojale uzeti dijelove teritorija te nametnuti vlastitu vladavinu nad Rusijom. To je zamalo i uspjelo poljskom kralju Sigismundu III. koji je nastojao svome sinu, Vladislavu, osigurati rusko prijestolje. Ruska patrijaršija žestoko se usprotivila da jedan katolik bude ruski car, stoga ni ne čudi poziv patrijarha Hermogena na mobilizaciju i pokret otpora prema strancima, kojim se Rusija uistinu i riješila strane vlasti.

Nakon okupljanja velikodostojnika države odlučeno je da novi vladar bude mladi Mihajlo Romanov. Razlog njegovog imenovanja je u tome što su smatrali kako će putem mlade osobe, kakav je bio Mihajlo, boljari i crkvenjaci moći vladati državom. Međutim, ispostavilo se kako to neće biti tako u budućnosti.

BIBLIOGRAFIJA:

MONOGRAFIJE

- C. DUNNING, 2001 – Chester Dunning, *Russia's First Civil War: The Time of Troubles and the Founding of the Romanov Dynasty*, University Park: Penn State University Press, 2001.
- V. GREEN, 2006 – Vivian Green, *Ludilo kraljeva*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
- B. GREKOV - M. BRANDT, 1962 – Boris Grekov, Miroslav Brandt. *Kijevska Rusija. Ruske zemlje od XII. st. do Ivana Groznog*, Zagreb: Naprijed, 1962.
- J. M. ROBERTS, 2002 – John Morris Roberts, *Povijest Europe*, Zagreb: AGM, 2002.
- F. SLIPČEVIĆ - A. BUMBIĆ, 1963 – Fuad Slipčević, Aleksa Bumbić, *Historija Rusije i SSSR-a*, Sarajevo: Tehnika radničkog univerziteta „Đuro Đaković“, 1963.
- S. SEBAG MONTEFIORE, 2019 – Simon Sebag Montefiore, *Romanovi 1613. – 1918.*, Zagreb: Školska knjiga, 2019.

ZBORNICI I UREDNIČKA DJELA

- Povijest 9: Počeci novoga doba (16. stoljeće)*, ur. Enrico Cravetto, Zagreb: Europapress holding, 2008.
- Povijest 11: Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće)*, ur. Enrico Cravetto, Zagreb: Europapress Holding, 2008.
- Povijest svijeta (od početka do danas)*, ur. Milan Mirić, Zagreb: Naprijed, 1990.
- Russian and Soviet History – from the Time of Troubles to the Collapse of the Soviet Union*, ur. Steven Usitalo, William Whisenhunt, Lanham, Rowman and Littlefield Publishers, 2008.
- Velika ilustrirana povijest svijeta 11: 1454 – 1600*, ur. Gerard Du Ry van Beest Holle et al, Rijeka: Otokar Keršovani, 1977.
- Velika ilustrirana povijest svijeta 12: 1600 – 1714*, ur. Gerard Du Ry van Beest Holle et al, Rijeka: Otokar Keršovani, 1977.

WEB-STRANICE

- Ivan Žigmund Herberstein* – <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25088> (pregledano 15. prosinca 2021.)